

Δ.Π.Μ.Σ. "Περιβάλλον και Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών": Δύο χρόνια καινοτόμου δράσης στο μέτωπο των προβλημάτων

Δ. Καλιαμπάκος, Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.) του Ε.Μ.Π. (<http://www.ntua.gr/MIRC/>)

Διεπιστημονικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (Δ.Π.Μ.Σ.) του Ε.Μ.Π.

"Περιβάλλον και Ανάπτυξη" (<http://www.survey.ntua.gr/environ/>)

Αγαπητοί προσκεκλημένοι, σας ευχαριστούμε πολύ που είστε σήμερα εδώ. Κύριε βουλευτά, Νομάρχη, Δήμαρχε που πάντα μας στηρίζετε, πάντα μας βοηθάτε.

Πρύτανη, συγκινήθηκα πολύ με αυτά που είπες, επειδή ξέρω ποιος είναι ο άνθρωπος που τα λέει. Το κύριο συναίσθημα που μου γέννησαν τα λόγια σου είναι μια βαθειά αίσθηση ευθύνης. Τώνια, χαίρομαι πάρα πολύ που είσαι εδώ, που παρά το γεγονός ότι το Πολυτεχνείο εκπροσωπείται από τον ίδιο τον Πρύτανη, ως υπεύθυνη των ακαδημαϊκών υποθέσεων έρχεσαι να πάρεις μία πρώτη γεύση για το τι είναι αυτό το μεταπτυχιακό. Η παρουσία σου, επίσης, μας τιμεί.

Ο Δημήτρης Ρόκος έκανε μία πολύ όμορφη ομιλία, ήταν σαν φωνή κραυγής, είναι σαν να άνοιξε ένα παράθυρο κρύου αέρα, βουνίσιου, αναζωογονητικού, στην αίσθηση της σαπίλας των καιρών. Εγώ θα προσπαθήσω να δείξω πως κάποιες τέτοιες ιδέες δε βρίσκονται μόνο στο επίπεδο της θεωρίας, της σκέψης, αλλά μπαίνουν στο μέτωπο των πραγματικών προβλημάτων. Γι' αυτό το κεντρικό θέμα της ομιλίας μου είναι η δουλειά αυτού του μεταπτυχιακού, εδώ.

Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Η Ελλάδα είναι μία χώρα ορεινή, 70 % του εδάφους της είναι ορεινό. Πάνω από το 65% των δήμων της είναι ορεινοί δήμοι και κοινότητες. Η Ελλάδα δεν είναι μόνο η Ελλάδα των παραλιών, της Μυκόνου, της Σαντορίνης, είναι η δεύτερη πιο ορεινή χώρα στην Ευρώπη. Το ξεχνάμε αυτό. Αλλά τα ποσοστά τα μεγάλα, το 70% και το 65%, εδώ τελειώνουν. Λίγοι άνθρωποι ζουν στα βουνά, λίγοι πόροι πάνε στα βουνά, λίγες είναι οι αναπτυξιακές προοπτικές που υπάρχουν σήμερα στα βουνά. Τα βουνά είναι μια δεύτερη Ελλάδα. Μια Ελλάδα που ζει στο περιθώριο. Αυτή είναι η πραγματικότητα, αλλά ξέρετε, δεν ήταν έτσι πάντα τα πράγματα. Για την ακρίβεια τα πράγματα έγιναν έτσι μόλις τα τελευταία 50 χρόνια. Για πέντε αιώνες η καρδιά της Ελλάδας χτυπούσε στα βουνά. Ιδιαίτερα στην περίοδο της τουρκοκρατίας, οι τούρκοι είχαν πιάσει τις πεδιάδες και τα περάσματα, αλλά η Ελλάδα ανέπνεε ελεύθερα στα ψηλά βουνά. Υπήρχε ζωή, υπήρχε παραγωγή, υπήρχε πολιτισμός. Μέχρι που τα τελευταία 50 χρόνια, ξεκινώντας από το 1940, τα βουνά υφίστανται τέσσερα μεγάλα χτυπήματα. Πρώτα απ' όλα ήταν ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, που έγινε εδώ στα Ηπειρώτικα βουνά και στις Μακεδονιάς. Έρχεται στη συνέχεια ο εμφύλιος και μετά δύο μεγάλα τσουνάμι: το πρώτο της μετανάστευσης, στη δεκαετία του '60 και το δεύτερο της αστυφιλίας στη δεκαετία του '70, και στράγγισαν τη ζωή απ' τα βουνά. Έκαναν τα βουνά παρία των εξελίξεων, σε όλα τα επίπεδα. Αν θέλετε, δείτε ένα πολύ εντυπωσιακό διάγραμμα από μια μεταπτυχιακή μας φοιτήτρια στο πλαίσιο μιας εργασίας της που αφορά στα Τζουμέρκα. Ρίξτε μια ματιά στη μεταβολή του πληθυσμού της περιοχής των Τζουμέρκων. Δεκαετία του '40 20% κάτω, μόλις πάει στην δεκαετία του '50, άντε με μία μικρή αύξηση των γεννήσεων να συνέλθει η ευρύτερη περιοχή, έρχεται η δεκαετία του '60 και ξαναρίχνει άλλο ένα 20% του πληθυσμού πιο κάτω. Μόλις πάμε στην δεκαετία του '70 κάποιιοι μετανάστες γύρισαν οι «Γερμανοί», οι «Αυστραλοί» κ.λπ.. Έρχεται το μεγάλο κύμα της αστικοποίησης και ξαναρίχνει τον πληθυσμό ένα ακόμη 20%. Έτσι πάγωσε η ζωή στα βουνά, με ολέθριες συνέπειες, απρόφησε ο παραγωγικός μηχανισμός, απρόφησαν τα πάντα. Γλίτωσε όμως κάτι. Τα βουνά εξαιτίας του περιθωρίου στο οποίο μπήκαν, γλίτωσαν από τον οδοστρωτήρα, ας το ονομάσω εγώ, μιας φτηνιάρικης ανάπτυξης, που καταναλώνει αξίες και καταστρέφει αλόγιστα το περιβάλλον. Είπε ο Ρόκος αρκετά πάνω σε αυτό. Έμειναν, έτσι, ανέπαφα τα βουνά, γι' αυτό όπως θα δείτε στο διάγραμμα αυτό, υπάρχει στην τελευταία δεκαετία μία πρώτη ένδειξη επιστροφής του κόσμου στα βουνά. Αυτό το περίφημο συν 4% που βλέπει κανείς στα Τζουμέρκα, είναι μικρό, είναι

όμως μία τάση. Φαίνεται ότι ο σύγχρονος άνθρωπος κουράστηκε από την πολλαπλώς ρυπαρή ζωή των πόλεων και αναζητά ξανά την πραγματική ζωή στα βουνά στο παρθένο φυσικό περιβάλλον και στις καθαρότερες σχέσεις των τοπικών κοινωνιών. Αυτό όμως γεννά νέα προβλήματα. Ο σύγχρονος άνθρωπος, ναι, γυρνά στις ορεινές περιοχές, επιστρέφει, αλλά πως θα γυρίσει; Θα γυρίσει με ένα σεβασμό σε αυτό που διασώθηκε, στην πολύτιμη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά των βουνών, ή θα έρθει να λερώσει, να σπαταλήσει, να καταστρέψει ότι έχει μείνει, για να ξαναφύγει πίσω; Αλλά αυτό το δίλημμα γεννά και ένα ερώτημα για τις ίδιες τις ορεινές κοινωνίες. Δηλαδή οι ορεινές κοινωνίες θα διαλέξουν ένα τύπο ανάπτυξης με κέντρο τις πραγματικές ανθρώπινες ανάγκες, μιας ισόρροπης και ολοκληρωμένης ανάπτυξης ή θα υποχωρήσουν στο δέλεαρ του εύκολου πλουτισμού, το οποίο θα σπαταλήσει πολύ γρήγορα ότι απόθεμα έχει απομείνει και θα σπρώξει τις ορεινές περιοχές οριστικά στο περιθώριο; Να το πω πιο απλά. Θα διαλέξουνε μια μακροχρόνια, σταθερή, υγιή, ολοκληρωμένη ανάπτυξη ή θα διαλέξουν μια ανάπτυξη τύπου Αράχωβας, που μέσα σε δέκα χρόνια δεν θα έχει μείνει τίποτα και δεν θα δοθεί ποτέ ξανά η ευκαιρία αυτή. Τα μεγάλα αυτά ερωτήματα, είναι κεντρικά θέματα αυτού του μεταπτυχιακού προγράμματος που έχουμε.

Το γεγονός ότι η ορεινή Ελλάδα βρίσκεται στο περιθώριο έχει την αντανάκλαση της και στο επίπεδο της εκπαίδευσης. Σήμερα δεν υπάρχει σχολή που να ασχολείται ειδικά με προβλήματα της ορεινής Ελλάδας. Και δεν είναι εύκολο να φτιάξουμε, κιόλας. Ένας από τους λόγους είναι ότι και οι ίδιοι οι επιστήμονες που θα στήριζαν μια τέτοια σχολή πρέπει σιγά-σιγά να καλλιεργηθούν. Το υποστηρίζω φανατικά γιατί η Ιταλία έχει, η Αυστρία έχει, η Ελβετία έχει, ο Καναδάς έχει, είτε σε επίπεδο μεταπτυχιακό είτε σε επίπεδο προπτυχιακό, αλλά η μεγάλη ατροφία στην έρευνα γύρω από τις ορεινές περιοχές είχε και την αντανάκλασή της στο εκπαιδευτικό προσωπικό το οποίο θα στήριζε μια τέτοια προσπάθεια. Σ' αυτό το περιβάλλον και με αρχική πρωτοβουλία του Δημήτρη Ρόκου γεννήθηκε η ιδέα να φτιάξουμε ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών στο Μέτσοβο για τις ορεινές περιοχές. Το Πολυτεχνείο διαχρονικά στη πορεία του έχει πάντα σηκωμένες τις κεραίες του στα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα. Κάποιοι, βέβαια, θα πάρει την πρωτοβουλία αλλά υπάρχει μια μήτρα συμπεριφοράς για τους καθηγητές και το ερευνητικό προσωπικό που τους στρέφει προς την κοινωνία και τα προβλήματά της. Για αυτό και η διαχρονική υποστήριξη στην υπόθεση των ορεινών περιοχών από την πλευρά του Πολυτεχνείου.

Πάμε να δούμε, τώρα, με ποια χαρακτηριστικά στήθηκε αυτό το μεταπτυχιακό πρόγραμμα, το οποίο αποτελεί και ένα πρωτόπορο πείραμα και στο εκπαιδευτικό επίπεδο. Έχει τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι ότι η εκπαίδευση στήνεται με άξονα τα πραγματικά προβλήματα, μια αντίληψη βαθιά ριζωμένη στην κοινότητα του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Είσαι καλός επιστήμονας; Έχεις επιστημονικό μπόι; Σύγκρινε το μπόι σου με τα πραγματικά κοινωνικά προβλήματα. Όχι με ψευτοπροβλήματα και επιστημονικά Sudoku. Έχεις δυνάμεις; Πήγαινε στις ορεινές περιοχές και οικοδόμησε λύσεις, οι οποίες μπορούν να αλλάξουν τις συνθήκες στις συγκεκριμένες περιοχές. Έτσι, πριν καν ξεκινήσουμε το μάθημα εδώ, μιλήσαμε με τις ορεινές κοινωνίες, είχαμε την πρώτη ανάδραση τους. Πήραμε τα προβλήματα και πάνω στα προβλήματα αυτά, στήσαμε το μεταπτυχιακό πρόγραμμα. Ένα το κρατούμενο.

Ένα δεύτερο έχει να κάνει με τον διεπιστημονικό χαρακτήρα και την ολιστική προσέγγιση του προβλήματος. Τα προβλήματα των ορεινών περιοχών είναι περίπλοκα και κάθε μια ειδικότητα έχει το δικό της ρόλο στην επίλυσή τους. Όμως η επιστημονική κοινότητα δεν είναι φτιαγμένη να δουλεύει συνεργατικά στην επίλυση των προβλημάτων. Ενώ όλα τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα έχουν πολλές αιτίες και χρειάζονται κοινή αντιμετώπιση από πολλές και διαφορετικές ειδικότητες, η επιστημονική κοινότητα είναι κατατετημημένη, με ιδιαίτερους κώδικες επικοινωνίας σε κάθε κλάδο, ο οποίος μάλιστα δεν επικοινωνεί ούτε με το διπλανό του. Ένα μεγάλο πείραμα που γίνεται στο μεταπτυχιακό αυτό είναι να αποκτήσουν πολλές και διαφορετικές ειδικότητες κοινή γλώσσα. Ναι, βασικά το μεταπτυχιακό αυτό είναι μεταπτυχιακό μηχανικών, το φτιάχνει το Ε.Μ.Π. και η σπονδυλική του στήλη είναι μηχανικοί όλων των ειδικοτήτων. Όμως χρειαζόμαστε κοινωνιολόγους, χρειαζόμαστε οικονομολόγους, χρειαζόμαστε γεωπόνους, χρειαζόμαστε

περιβαλλοντολόγους, χρειαζόμαστε δασολόγους. Έτσι το μεταπτυχιακό αυτό πρόγραμμα φιλοξενεί ειδικότητες όλων των κατευθύνσεων και το πρώτο μεγάλο εμπόδιο που πρέπει να ξεπεράσει είναι να αναπτύξει μια κοινή γλώσσα. Δηλαδή απέναντι σε αυτή την επιστημονική Βαβέλ, που κάθε μια έχει τη διάλεκτο της και τον κώδικα της, πρέπει να αναπτύξει μια ισχυρή θεωρητική βάση συνεννόησης και μετά σ' αυτή τη βάση να 'ρθουν οι ιδιαίτερες τεχνικές ικανότητες κάθε μιας ξεχωριστής ειδικότητας να καταθέσουν την δική τους συνεισφορά. Το δεύτερο στοιχείο είναι αυτό. Το τρίτο στοιχείο έχει να κάνει με την συστηματική διάχυση των αποτελεσμάτων. Από την πρώτη στιγμή που βγαίνει κάτι σημαντικό, κανόνας για το μεταπτυχιακό πρόγραμμα αυτό, είναι να διαχυθεί στις τοπικές κοινωνίες. Τα αποτελέσματα των μεταπτυχιακών εργασιών, των διπλωματικών, των διδακτορικών όσο μένουν στους σκληρούς δίσκους και στα back-up των υπολογιστών, εκεί πεθαίνουν. Όσο το δυνατόν πιο γρήγορα, πρέπει να φτάσουν στις τοπικές κοινωνίες. Καταλαβαίνουμε την παραγωγή γνώσης σε αυτό το μεταπτυχιακό πρόγραμμα, πώς να το πω, σαν εμβόλια μετασχηματισμού των τοπικών κοινωνιών, των αντιλήψεων των τοπικών κοινωνιών, σαν άνοιγμα νέων δρόμων. Άρα πολύ γρήγορα τα αποτελέσματα αυτά θέλουμε να μοιράζονται στις τοπικές κοινωνίες.

Ένα τέταρτο σημείο, το έθεσε πολύ έντονα και ο Πρύτανης. Ναι, στόχος του μεταπτυχιακού Προγράμματος αυτού δεν είναι να μάθουν οι φοιτητές μας για τις ορεινές περιοχές, στόχος του μεταπτυχιακού προγράμματος αυτού είναι οι φοιτητές μας να ζήσουν τις ορεινές περιοχές. Θέλουμε να καταλάβουν, να νιώσουν στο πετσί τους τι σημαίνει η μοναξιά και το κρύο σ' ένα απομονωμένο χωριό το χειμώνα. Όχι τον Δεκαπενταύγουστο. Θέλουμε να ζήσουν από πρώτο χέρι την ομορφιά και την ζεστασιά της κουβέντας στο καφενείο. Θέλουμε να ακούσουν παραμύθια, θέλουμε να μιλήσουν με γιαγιάδες, θέλουμε να ζήσουν τους ανθρώπους, όχι να περάσουν από κάπου. Να κάνεις ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα στο Πολυτεχνείο είναι εύκολο, αλλάζεις το καπέλο από προπτυχιακός καθηγητής γίνεσαι μεταπτυχιακός καθηγητής στην διπλανή αίθουσα. Εδώ οι καθηγητές ξεσπιτώνονται ολόκληρη εβδομάδα από το Πολυτεχνείο, ζούνε εδώ στη φοιτητική εστία, ζούνε όλη τη μέρα με τα παιδιά, μιλάνε συνεχώς με τα παιδιά και στήνουν μαζί μία νέα πραγματικότητα. Στο πλαίσιο αυτό οι εκδρομές αλλάζουν χαρακτήρα. Δεν είναι ένα ευχάριστο διάλειμμα στην εκπαιδευτική διαδικασία, είναι συστατικό στοιχείο. Είναι το κύριο στοιχείο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Θέλουμε, επίσης, οι φοιτητές να έχουν μια συστηματική επαφή με ξεχωριστούς ανθρώπους στο βουνό. Δηλαδή, θέλουμε ορειβάτες, θέλουμε ανθρώπους που έφυγαν απ' την Αθήνα και χτίσαν μια μικρή καινοτόμα επιχείρηση και φτιάχνουν ένα μέλλον γι' αυτούς και την οικογένειά τους εδώ, θέλουμε να πάρουν απ' την φλόγα της ψυχής τους. Και για να σας δείξουμε λίγο πώς είναι αυτό, αν τα καταφέρουμε, για σαράντα δευτερόλεπτα θα σας δείξω πώς ήταν η επίσκεψη κάποιων μεταπτυχιακών φοιτητών μας όταν πήγαν στο Ναπολέοντα, στους Καλαρρύτες, να τους μιλήσει, πώς έφυγε από προγραμματιστής στην Αθήνα και πήγε στους Καλαρρύτες και συνεχίζει το καφενείο του πατέρα του που είναι πέντε γενεών, Θα σας δείξω τι εννοώ ότι στο μεταπτυχιακό αυτό πρόγραμμα δεν παίρνεις εμπειρίες, ξαναβαπτίζεσαι σε μία άλλη κοινωνία.

Και ένα τελευταίο για τα συστατικά του μεταπτυχιακού αυτού. Θέλουμε να νιώθουν τα παιδιά του μεταπτυχιακού ότι υπάρχει μια λεπτή κόκκινη κλωστή που συνδέει τα Τζουμέρκα και την Πίνδο, με το Κιλιμάντζαρο, τις Άνδεις και τα Ιμαλία. Ότι η υπόθεση της αναγέννησης των ορεινών περιοχών είναι παγκόσμια υπόθεση και ότι οι φοιτητές μας είναι κομμάτι ενός διεθνούς ρεύματος που θέλει να ξαναδώσει πνοή στα βουνά. Αυτά είναι τα πέντε χαρακτηριστικά του προγράμματος αυτού.

Όσον αφορά στην συμβολή του προγράμματος, λίγα πράγματα θα πω. Τα 'πε τα περισσότερα ο Δήμαρχος και ο Νομάρχης στις ομιλίες τους. Το Μέτσοβο μας φιλοξενεί και θα το στηρίζουμε με κάθε τρόπο, συνεχώς. Σε μία εκδήλωση που έγινε πέρσι είχαμε μιλήσει για τις διπλωματικές που έγιναν την προηγούμενη χρονιά. Θα σας πω λίγα πράγματα που εξελίσσονται σήμερα και αφορούν στο Μέτσοβο. Η διερεύνηση των κατολισθητικών φαινομένων, η αποτύπωση των χαρακτηριστικών της ενεργειακής κατανάλωσης είναι κάποια από τα τρέχοντα θέματα. Ξέρετε ότι αποδείχτηκε ότι οι

κάτοικοι του Μετσόβου έχουν 50% περισσότερες ανάγκες σε σχέση με τα Γιάννενα, και 300% παραπάνω ανάγκες απ' την Κέρκυρα (πόλεις που ανήκουν στο ίδιο γεωγραφικό πλάτος) επειδή το Μέτσοβο είναι στο βουνό; Ποιος είναι ο στόχος; Σε συνεννόηση με την τοπική αρχή, θα θέλαμε το Μέτσοβο να είναι η πρώτη ορεινή πόλη η οποία θα τροφοδοτείται πλήρως από Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας. Θέλουμε να αξιοποιηθεί η βιομάζα που υπάρχει εδώ, το υδροηλεκτρικό δυναμικό, η αιολική ενέργεια για μία πλήρη απεξάρτηση από τις κλασικές μορφές παραγωγής ενέργειας. Και άλλα πράγματα δουλεύουμε παράλληλα. Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, αυτό το πολύ μεγάλο πλεονέκτημα του Μετσόβου, αποτιμάται συστηματικά, εντοπίζονται οι απειλές που υπάρχουν, οι κίνδυνοι που εμφανίζονται.

Μίλησε ο Δημήτρης πριν και θα τελειώσω με αυτό, για την δουλειά που κάναμε για τα Τζουμέρκα. Κάθε χρονιά διαλέγουμε μία ορεινή περιοχή. Πέρσι διαλέξαμε τα Τζουμέρκα. Το σύνολο των φοιτητών μας αλλά και κάποιοι άλλοι συνεργάτες μας δούλεψαν πάνω στην περιοχή των Τζουμέρκων. Η διαφάνεια που σας δείχνω δε διαβάζεται, αλλά για κάθε μία τελεία που βλέπετε, υπάρχει η μάχη ενός νέου επιστήμονα να λύσει ένα μεγάλο πρόβλημα. Θα με συγχωρήσουν οι υπόλοιποι, θέλω να ξεχωρίσω μια εργασία, έτσι να πω μία κουβέντα. Πως ζουν οι κτηνοτρόφοι στα Τζουμέρκα σήμερα; Όπως ζούσαν και πριν δέκα χρόνια, όπως ζούσαν και πριν είκοσι χρόνια, όπως ζούσαν και πριν πενήντα χρόνια. Αν εξαιρέσει κανείς το τραντζιστοράκι που έχουνε για αλλαγή, ίσως όπως ζούσαν και πριν εκατοντάδες χρόνια. Αποκομμένοι από την ενέργεια είναι σαν να αποκόβεσαι από τον πολιτισμό. Μια μεταπτυχιακή φοιτήτριά μας που είναι ηλεκτρολόγος μηχανικός, σχεδίασε ένα φορητό σύστημα με φωτοβολταϊκά το οποίο καλύπτει πλήρως τις καθημερινές ανάγκες του μετακινούμενου κτηνοτρόφου. Προσπαθούμε η τεχνολογία να δημιουργήσει μία τομή που θα αλλάξει τα χαρακτηριστικά της ζωής του σημερινού κτηνοτρόφου. Έτσι καταλαβαίνουμε την προσφορά μας στην ευρύτερη κοινωνία. Ας πω δυο λόγια και για μια άλλη εργασία: για την νέα γενιά στα Τζουμέρκα. Μια κοινωνική έρευνα για το πως νιώθουν οι μαθητές των ορεινών περιοχών, τι ζηλεύουν από τα παιδιά της πόλης, σε τι αισθάνονται τυχεροί σε σχέση με τα παιδιά της πόλης. Γιατί αν είναι να υπάρξει ζωή στις ορεινές περιοχές αύριο, πρέπει να κρατηθεί σ' αυτές η νέα γενιά. Φιλοδοξία μας είναι το πάζλ να γεμίσει με ολοένα και περισσότερες ορεινές περιοχές της Ελλάδας. Λέμε ίσως την επόμενη χρονιά να είναι η περιοχή της Κόνιτσας και μέχρι τα σύνορα, μετά να φύγουμε από την Ήπειρο να πάμε στα Άγραφα, μια επόμενη χρονιά γιατί όχι, στα ορεινά των νησιών που είναι ειδική κατηγορία, διπλά αποκλεισμένη. Σχέδια υπάρχουν.

Κλείνω με το εξής: όταν πηγαίνουμε σε μία ορεινή περιοχή νιώθουμε ότι μας υποδέχονται σαν σωτήρες (και αυτό μας δίνει μεγάλη δύναμη), σαν να πέσαμε από τον ουρανό, φρέσκοι άνθρωποι, ολόκληρο Ε.Μ.Π. να πάει σε μία ορεινή περιοχή ξεχασμένη και να την ξεσκονίζει; Δεν είμαστε σωτήρες, κάθε άλλο. Έτσι και αλλιώς το πρώτο πράγμα που κανείς συνειδητοποιεί στην σημερινή πραγματικότητα είναι ότι τα προβλήματα των ορεινών περιοχών είναι ένα πάρα πολύ δύσκολα μπερδεμένο κουβάρι. Προσπαθείς να λύσεις το ένα, κολλάει το άλλο. Είναι ένα σύνολο προβλημάτων, το οποίο δεν μπορεί να λυθεί δίνοντας απλώς μερικές λύσεις. Ο Δημήτρης είπε αρκετά πράγματα για τον τρόπο που σκεφτόμαστε, για μια συνολική διέξοδο. Σε όλες τις περιοχές που πάμε προσπαθούμε να πούμε δύο πράγματα. Ότι για να λυθεί το κουβάρι των προβλημάτων χρειάζονται δύο προϋποθέσεις. Χρειάζεται, πρώτον, πολύ καλή επιστημονική ανάλυση της κατάστασης. Και, δεύτερον, απαιτείται η συμβολή της τελευταίας λέξης της τεχνολογίας εκεί που υπάρχει η μεγαλύτερη ανάγκη και εκεί που η προστιθέμενη αξία αυτής της συμβολής είναι τεράστια. Μόνο έτσι μπορούμε και εμείς να βάλουμε ένα μικρό λιθαράκι να ξαναγεννηθεί η ζωή στα αγαπημένα μας βουνά.